

ประมงพื้นบ้าน
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

การเมืองเรื่องความรู้ จากนิเวศวิทยาของมนุษย์ สู่งานวิจัยไต้หวัน¹

Politic of Knowledge: From Human Ecology
to Thai Baan Research

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ
Chainarong Sretthachau

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาสารคาม 44150

Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Humanities and
Social Sciences, Mahasarakham University, Mahasarakham, 44150 Thailand

*Correspondent author E-mail: freeriver1@gmail.com

Received: March 13th, 2023

Revised: December 27th, 2023

Accepted: December 27th, 2023

Abstract

This article aims to explain the foundation and development of Thai Baan research or Villager's research which was developed for a decade and takes place under the context of community rights and the politics of knowledge. The foundation concept of Thai Baan research is human ecology and political ecology approach and involves a joint research process between villagers, social worker, and academics. While the core knowledge of Thai Baan research is traditional ecological knowledge which dispossessed by the scientific/ laboratory sciences that state and capital use to legitimize development. At present, Thai Baan research can be applied for studying health impacts assessment. Therefore, this article proposes to amend the law to allow public participation according to international principles and public hearing must accept other form of knowledge. especially traditional ecological knowledge in order to achieve development justice.

Keywords: Traditional ecological knowledge, politics of knowledge, villager's research

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายถึงรากฐานและพัฒนาการของงานวิจัยไทบ้าน ซึ่งเป็นอาวุธของผู้อ่อนแอ ที่ถูกพัฒนาขึ้นมาเพื่อให้ชุมชนใช้ในการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิชุมชนและทรัพยากรที่ชาวบ้านพึงพา โดยมีรากฐานสำคัญคือ องค์ความรู้เกี่ยวกับมานุษยนิเวศวิทยาและนิเวศวิทยาการเมือง งานวิจัยไทบ้านเกิดขึ้นภายใต้บริบทของการที่ชุมชนแย้งชิงทรัพยากร การตระหนักถึงสิทธิชุมชน และการเมืองเรื่องความรู้ โดยที่งานวิจัยไทบ้านเป็นงานวิจัยที่มีกระบวนการของการวิจัยร่วมกันระหว่างชาวบ้าน นักพัฒนา และนักวิชาการ และใช้ความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อม

เชิงวัฒนธรรมที่เป็นความรู้ของชุมชน แต่ถูกเบียดขับด้วยความรู้แบบวิทยาศาสตร์ หรือความรู้แบบห้องทดลองที่รัฐและทุนนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับ การพัฒนา ในปัจจุบัน งานวิจัยไต้หวันยังสามารถนำไปปรับใช้สำหรับการศึกษา สุขภาวะได้ด้วย ดังนั้น บทความนี้เสนอให้แก้ไขกฎหมายเพื่อให้เกิดการรับฟังความเห็น จากประชาชนตามหลักสากล และการรับฟังความคิดเห็นต้องยอมรับความรู้ประเภทอื่นด้วย โดยเฉพาะความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรม เพื่อทำให้เกิดความยุติธรรม ในการพัฒนาอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: ความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรม, การเมืองเรื่องความรู้, งานวิจัยไต้หวัน

บทนำ

ในทศวรรษ 2530-2540 ที่ประเทศไทยเผชิญกับวิกฤตการแย่งชิงทรัพยากร อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ คือนักวิชาการคนสำคัญที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหว โดยนักวิชาการไปปรับใช้สังคม และมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความตื่นตัวเกี่ยวกับประเด็น สิ่งแวดล้อมและสิทธิชุมชนในสังคมไทย ฉลาดชาย รมิตานนท์ คือหนึ่งในนักวิชาการ ที่ร่วมก่อตั้งกลุ่มคณาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เพื่อประชาธิปไตยและสิ่งแวดล้อม ที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการต่อสู้ของชุมชนที่ลุกขึ้นมาปกป้องทรัพยากรและ สภาพแวดล้อม ในยุคนั้น บรรยาภาศในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่โดยองค์กรนักศึกษา มีการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสังคม ทรัพยากร และสภาพแวดล้อมในรั้ว มหาวิทยาลัยบ่อยครั้ง และฉลาดชาย รมิตานนท์ ก็เป็นวิทยากรเสมอ ทำให้นักศึกษา ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ทั้งระดับปริญญาตรีและปริญญาโทได้มีโอกาสเรียนรู้มากกว่า ในห้องเรียน ต่อมาเมื่อฉลาดชาย รมิตานนท์ได้ร่วมจัดตั้งศูนย์สตรีศึกษาขึ้นมา ศูนย์ฯ ก็ได้มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนและร่วมเคลื่อนไหวกับภาคประชาชนอย่าง สม่ำเสมอ โดยเป็นพื้นที่ที่เปิดให้ชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการถูกแย่งชิงทรัพยากรเข้า มาใช้ มีนักวิชาการมาร่วมอภิปราย ส่งผลให้ปัญหาของชาวบ้านเป็นประเด็นสาธารณะ ในช่วงดังกล่าว ทั่วประเทศรวมทั้งในภาคเหนือได้เกิดการเคลื่อนไหวของชุมชนที่ลุกขึ้น

มาปกป้องสิทธิชุมชนในหลายพื้นที่ ซึ่งมีทั้งผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน การผันน้ำข้ามลุ่มน้ำ ปัญหาการสัมปทานทำไม้ ปัญหาป่าไม้ที่ดิน เป็นต้น

ในกรณีของการสัมปทานทำไม้และปัญหาป่าไม้ที่ดิน ช่วงต้นทศวรรษ 2530 ชุมชนหลายแห่งในภาคเหนือได้ลุกขึ้นมาต่อต้านการสัมปทานทำไม้โดยเรียกร้องให้รัฐยกเลิกการสัมปทานและให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่า ขณะที่ในอีสานก็มีการต่อต้านการที่กรมป่าไม้มีโครงการปลูกป่าในทุ่งกุลารั้ว ได้มีการตัดป่าดอนปู่ตาของชาวบ้านเพื่อปลูกยูคาลิปตัสที่เป็นไม้โตเร็วและเป็นชนิดพันธุ์ต่างถิ่น (alien species) การเรียกร้องให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่าจึงเกิดขึ้น ขณะที่ในขณะนั้นยังไม่มีคำว่า “ป่าชุมชน” ในสังคมไทย ในช่วงเดียวกันนั้น ในประเทศอินเดียได้เกิดขบวนการชิปไก้หรือขบวนการโอบกอดที่ผู้หญิงลุกขึ้นมาเป็นกำลังหลักในการต่อต้านการสัมปทานทำไม้ของบริษัทเอกชนโดยใช้วิธีการโอบกอดต้นไม้ไว้ไม่ให้ถูกโค่น ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ก็ได้เขียนหนังสือที่สำคัญมากคือ ป่าไม้สังคมเพื่อการพัฒนาชนบท ซึ่งหมายถึงว่าป่าไม่ควรเป็นของรัฐ เพราะหากเป็นของรัฐ รัฐจะนำไปให้เอกชนสัมปทานต่อตามทัศนคติแบบอรรถประโยชน์นิยม แต่ควรให้ป่าเป็นของสังคม หลังจากนั้น แนวคิดที่ว่าป่าไม่ควรเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐแต่ฝ่ายเดียว แต่ควรเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนก็เติบโตในสังคมไทย โดยมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการป่าที่เรียกว่า “ป่าชุมชน” โดย นักวิชาการ นิสิตนักศึกษา และนักพัฒนา ร่วมกันทำข้อมูลจากภาคสนามและนำไปสู่การสัมมนาทางวิชาการในรัฐสภา ในปี 2530

ในประเด็นสิทธิชุมชนกับการจัดการน้ำ ฉลาดชาย รมิตานนท์ เป็นนักวิชาการท่านแรกที่ลงพื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่มะยม จังหวัดแพร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่จะถูกน้ำท่วมจากโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น ของกรมชลประทาน จึงถือได้ว่าเป็นนักวิชาการที่บุกเบิกการเคลื่อนไหวเรื่องโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น ซึ่งขณะนั้นเป็นปัญหาใหญ่ของภาคเหนือ เพราะมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐและกลุ่มทุน รวมถึงบรรดาพ่อเลี้ยงในจังหวัดแพร่กับชาวสะเลียงที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการดังกล่าว (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2543)

กระบวนการที่สำคัญของฉลาดชาย รมิตานนท์คือการเป็นนักมานุษยนิเวศวิทยาที่ต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจทัศนคติของคนใน และเน้นย้ำเรื่องของความเป็นธรรมชาติในการจัดการทรัพยากร ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และ

มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่สำคัญ ฉลาดชาย รมิตานนท์ ยังเน้นเรื่องของสิทธิชุมชน มาโดยตลอด (วิระดา สมสวัสดิ์, 2545)

ที่สำคัญอีกประการก็คือ ฉลาดชาย รมิตานนท์ ให้ความสำคัญกับการเมือง เรื่องความรู้ (politics of knowledge) ซึ่งเป็นปัญหารากเหง้าในสังคมไทย ขณะที่บริบทของสังคมไทยในขณะนั้นได้เกิดการเคลื่อนไหวของประชาชนในหลายพื้นที่ของประเทศ เพื่อต่อต้านโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐและทุน เช่น การต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน บ่อนอกและหินกรูดที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทางภาคอีสานมีการต่อต้านเขื่อนปากมูล ที่จังหวัดอุบลราชธานี ขณะที่ภาคเหนือมีการต่อต้านเขื่อนแก่งเสือเต้น ภาคตะวันตก มีปัญหาท่อส่งก๊าซไทย-พม่า จากแหล่งยาดานา ผ่านชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพม่า ผ่านผืนป่าและชุมชนที่กาญจนบุรีมายังราชบุรี (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2543; ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, บก. 2545, 2547) เห็นได้ชัดว่าปัญหาสำคัญของโครงการเหล่านี้ก็คือ การอ้างความรู้เพื่อสร้างความชอบธรรมในการดำเนินโครงการโดยการใช้อย่างงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม หรือรายงาน EIA รายงานเหล่านี้ต้องจัดทำตามพระราชบัญญัติ ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 แต่ปัญหาคือ รายงานจัดทำโดยธุรกิจที่ปรึกษาด้านสิ่งแวดล้อม มีบริษัทที่ปรึกษาด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นมากมาย เพื่อรับจ้างทำรายงาน EIA มหาวิทยาลัยหลายแห่งก็ไปรับทำรายงาน EIA ด้วย แต่รายงานเหล่านี้กลับมีปัญหา เพราะการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมต่ำกว่าความเป็นจริงมาก หรือหากมีผลกระทบก็แก้ไขได้ ทั้งที่แก้ไขไม่ได้ เช่น ถ้าป่าถูกทำลายก็มีมาตรการปลูกป่าทดแทน หรือการอพยพชาวบ้านที่แก่งเสือเต้น หากสร้างเขื่อนจริงก็ทำไม่ได้ เพราะพื้นที่ที่จะจัดสรรให้ชาวบ้านก็มีคนอยู่มาก่อนแล้ว กรณีอื่น ๆ เช่น หากปะการังถูกทำลายก็ให้ย้ายปะการัง เป็นต้น แต่รัฐก็ใช้รายงานเหล่านี้มาอ้างความชอบธรรมว่าโครงการมีการจัดทำรายงาน EIA แล้ว ขณะที่ชาวบ้านหลายพื้นที่มีการประท้วงโครงการรวมถึงประท้วงบรรดานักวิชาการที่รับจ้างทำรายงาน EIA เช่นที่บ่อนอก นักวิชาการถูกชาวบ้านจับตัวส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจ เพราะในรายงาน EIA เขียนว่าบริเวณนั้นทะเลเสื่อมโทรมไม่มีปะการัง แต่ชาวบ้านบอกว่ามีปะการังที่สมบูรณ์ พร้อมทั้งมีหลักฐานมาแสดงให้เห็นว่ารายงาน EIA บิดเบือน การจับตัวนักวิชาการครั้งนี้ชาวบ้านมีข้อสังเกตว่าอาจมีการนำสารเคมีบรรทุกเรือเพื่อไปทิ้งให้ปะการังตาย ส่วนที่โครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น ชาวบ้านก็ได้ต่อต้านการทำรายงานการประเมินผลกระทบทางสังคมของบริษัทที่

ปรึกษาต่างประเทศที่ว่าจ้างโดยธนาคารโลกทำให้เกิดการปะทะกันอย่างหนัก

จะเห็นได้ว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐและทุนกับชาวบ้านคือ วิกฤตของความรู้ในการพัฒนา ในขณะนั้น กลุ่มคณาจารย์ที่ทำกิจกรรมเพื่อสังคมในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่มีรายการทีวีเล็กๆ มีการจัดเวทีให้นักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการพัฒนาของรัฐมาเป็นวิทยากร มีครั้งหนึ่งได้ตั้งชื่อหัวข้อว่า “นักวิชาการเครื่องซักผ้า” ซึ่งคำนี้ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2543) เป็นผู้ใช้ คำว่า “นักวิชาการเครื่องซักผ้า” เปรียบได้ว่า บรรดานักวิชาการทั้งที่ทำงานในบริษัทเอกชน และสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่รับจ้างทำรายงาน EIA เป็นเครื่องซักผ้าที่ซักฟอกโครงการสกปรกให้เป็นโครงการที่สะอาด หากมองให้ลึกลงไปอีก คำว่า “นักวิชาการเครื่องซักผ้า” สะท้อนให้เห็นปัญหาของการพัฒนาที่รัฐและทุนนำความรู้แบบวิทยาศาสตร์มาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการที่แย่งชิงทรัพยากรไปจากชุมชน ความรู้ประเภทนี้ยังกดทับหรือเบียดขับความรู้ประเภทอื่นโดยเฉพาะความรู้พื้นบ้านออกไปจากกระบวนการตัดสินใจในการพัฒนา ขณะที่ยศ สันตสมบัติ ระบุว่า แม้ว่ากระบวนการตัดสินใจในโครงการขนาดใหญ่ ออกแบบไว้อย่างดี แต่ถ้ามองถึงกันบนความรู้แบบวิทยาศาสตร์ชาวบ้านจะไม่มีวันชนะ ขณะที่ผู้เขียนพบว่าหากพิจารณาตามแนววิเคราะห์นิเวศวิทยาการเมือง (political ecology approach) ก็จะพบว่าคนที่แบกรับภาระผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมก็คือคนยากจน ชาวนา คนชายขอบ และคนเหล่านี้ก็สู้ด้วยความรู้ท้องถิ่น หรือถ้าจะใช้แนวคิดอาวุธของผู้อ่อนแอของ James Scott (1976) ที่กล่าวว่า ผู้อ่อนแอจะไม่จับอาวุธขึ้นสู้ แม้ว่าถูกขูดรีดเอารัดเอาเปรียบ เนื่องจากรู้ดีว่าหากจับอาวุธขึ้นต่อสู้ก็จะง่ายต่อการถูกปราบปราม ผู้อ่อนแอจึงใช้วิธีการอื่น ๆ ในการต่อสู้ เช่น การใช้คำพูดที่อิงกับศีลธรรม เป็นต้น รากฐานของแนวคิดนี้ทำให้ต่อมาเมื่อมีการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อคัดค้านเขื่อนปากมูลในกลางทศวรรษ 2530 ได้มีการพัฒนางานวิจัยไทบ้านขึ้นมา ซึ่งถือว่าเป็นงานวิจัยแบบใหม่เพื่อให้ชาวบ้านใช้เป็นอาวุธในการต่อสู้กับฝ่ายมีอำนาจเพื่อปกป้องชุมชนและทรัพยากรที่พวกเขาพึ่งพา นอกเหนือจากการเดินขบวน ชุมนุม ประท้วง

วิชาการเพื่อรับใช้สังคม : กำเนิดวิจัยไต้หวัน

เขื่อนปากมูลเป็นเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าซึ่งเป็นโครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยรัฐมีแผนสร้างกั้นแม่น้ำมูลก่อนไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เขื่อนแห่งนี้ได้รับการสนับสนุนเงินกู้จากธนาคารโลก หากพิจารณารายงาน EIA ของโครงการนี้ก็จะพบสิ่งที่ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้กล่าวไว้นั่นก็คือ “นักวิชาการเครื่องซักผ้า” โดยรายงาน EIA ของเขื่อนระบุว่าแม่น้ำมูลปลาไม่สำคัญ ชาวปากมูลไม่ได้เป็นชาวประมงพื้นบ้าน แต่เป็นชาวนาเหมือนชาวอีสานทั่วไป แม้ว่าเขื่อนสร้างเสร็จไปแล้ว แต่ชาวบ้านในนามของสมัชชาคนจนก็ยังชุมนุมประท้วงเรียกร้องให้รัฐบาลเปิดประตูเขื่อน เพื่อพิสูจน์ว่าแม่น้ำมูลมีปลาคูมสมบูรณ์ โดยปลาอพยพมาจากแม่น้ำโขง ได้มีการยึดบริเวณหัวงานเขื่อนและตั้งหมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน หลังจากประท้วงยาวนาน รัฐบาลก็ได้ตอบสนองข้อเรียกร้องของชาวบ้าน และได้มอบหมายให้มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือศึกษาผลกระทบจากการเปิดประตูเขื่อน ซึ่งรวมถึงการศึกษาการอพยพของปลาระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล

ขณะเดียวกันชาวบ้านและนักพัฒนาเกรงว่ารายงานอาจออกมาล่าช้าและรัฐบาลอาจปิดประตูเขื่อน ตามที่กำหนดไว้ 1 ปี จึงมีความคิดร่วมกันว่าชาวบ้านควรทำวิจัยของตนเองโดยเก็บหลักฐานต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นระหว่างก่อนสร้าง หลังสร้างเขื่อน และเมื่อเปิดประตูเขื่อนมีอะไรบ้างที่หายไป อะไรบ้างที่กลับคืนมา โดยมุ่งไปที่ประเด็นพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูลก่อน เพราะว่าเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุด ในระยะแรกการวิจัยใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ คือมีการเก็บตัวอย่างปลาถ่ายรูป ช่างนำหนักวัดขนาด จากนั้นก็นำข้อมูลไปเทียบกับความรู้ด้านอนุกรมวิธานปลา แต่การจำแนกปลาตามความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องยากมากสำหรับชาวบ้านและนักพัฒนา ในที่สุด ชยันต์ วรรธนะภูติ ก็ได้แนะนำว่าควรใช้วิธีการทางมานุษยวิทยา โดยใช้ความรู้ท้องถิ่นที่ชาวบ้านมีอยู่แล้ว เป็นความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติและสะสมมาหลายชั่วอายุคน ทำให้เกิดจุดเปลี่ยนที่สำคัญในการวิจัย การวิจัยดังกล่าวได้หันมาใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยการสนทนากลุ่ม (group discussion) โดยมีชาวบ้านที่เป็นพรานปลาประมาณ 10 คน เข้าร่วม ซึ่งวิธีการนี้ชาวบ้านอีสานเรียกว่า “โสเหล่” ทำให้

ได้ความรู้ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับระบบนิเวศแม่น้ำมูลบริเวณปากมูล เช่น การจำแนกระบบนิเวศน้อยเป็น แก่ง ชุม วัง เวิน ฯลฯ และมีการจำแนกชนิดพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูลและพบว่า ในแม่น้ำสายนี้ มีพันธุ์ปลาถึง 265 ชนิด และได้มีการประชุมชาวบ้านที่ร่วมทำวิจัย ดำ ซาตะพันธุ์ หนึ่งในนักวิจัยชาวบ้านได้เสนอให้เรียกงานวิจัยดังกล่าวว่างาน “วิจัยไต้หวัน” โดยอธิบายว่า คำว่า “ไต้หวัน” ในภาษาอีสาน แปลว่า ชาวบ้าน (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2545; Chainarong Sretthachau and Pianporn Deetes, 2006)

งานวิจัยไต้หวันที่ปากมูลยังได้มีการนำเสนอข้อมูลต่อชาวบ้านด้วยตนเองและสาธารณะเป็นระยะ ชาวบ้านปากมูลกลุ่มอื่นๆ ที่มาร่วมฟังการนำเสนอรายงานเห็นว่า การทำวิจัยไต้หวันไม่ได้ยากเกินไป เนื่องจากใช้ความรู้ท้องถิ่น อีกทั้งบริเวณปากมูลที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนยังมีประเด็นอื่นที่ควรจะต้องศึกษาด้วย จึงมีการขยายประเด็นการศึกษาออกไปหลายประเด็น เช่น เครื่องมือประมงพื้นบ้าน เกษตรริมมูล พืชอาหารและสมุนไพรบริเวณริมฝั่งและแก่งในแม่น้ำมูล และสังคมวัฒนธรรม ทำให้งานวิจัยไต้หวันที่ปากมูลมีประเด็นที่เกี่ยวโยงกับชีวิตชาวบ้านที่หลากหลายและมีชาวบ้านเข้าร่วมกว่า 200 คน

สำหรับการทำวิจัยมีโครงสร้างที่สำคัญคือ ส่วนแรก ชาวบ้านที่ถือว่าเป็นนักวิจัยจะร่วมกันเก็บข้อมูลสนามและให้ข้อมูลที่เป็นความรู้พื้นบ้าน ส่วนที่สอง นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน ครู และผู้ที่มิทักชะในการเขียนและถ่ายรูปเป็นผู้ช่วยนักวิจัยโดยส่วนใหญ่เป็นอาสาสมัคร ส่วนที่สามคือ นักวิชาการที่ให้คำปรึกษา โดยชอนแนวดคิดทางสังคมศาสตร์ไว้ไม่เหมือนกับกรวิจัยแบบชนเดิม เช่น แนวคิดเศรษฐกิจเชิงศีลธรรม เป็นต้น งานวิจัยไต้หวันก็คือ งานวิจัยที่ “ชาวบ้านเขียนด้วยปาก ขณะที่คนนอกเขียนด้วยมือ”

สำหรับการนำเสนอผลการวิจัยมีทั้งการจัดเวทีให้ชาวบ้านที่เป็นนักวิจัยนำเสนอโดยมุ่งเน้นการเสนอต่อสาธารณะ กระบวนการนำเสนองานวิจัยไต้หวันจึงทำให้เกิดการเสริมสร้างพลัง (empowerment) ให้กับชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านมีหลักฐานที่ชัดเจนทั้งรูปภาพและข้อมูล มีการจัดทำเป็นวิทัศน์สั้น ๆ การเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน และการพิมพ์เป็นหนังสือ ทำให้งานวิจัยไต้หวันได้รับการกล่าวถึงในฐานะของงานวิจัยที่ชาวบ้านประสบความสำเร็จในการทำวิจัยเอง งานวิจัยไต้หวันจึงเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคม (social space) ให้กับชาวบ้านที่ปากมูล และทำให้สภาพด้านลบของชาวบ้านที่ถูก

กล่าวหาจากรัฐว่าได้คืบจะเอาศอก หรือเรียกร้องไม่สิ้นสุด

นอกจากนั้น ชาวบ้านปากมูลยังได้นำข้อมูลไปใช้ในการเจรจาต่อรองกับรัฐบาล เช่น การนำวิดิทัศน์ไปนำเสนอให้คณะรัฐมนตรีดูระหว่างที่มีการเจรจา และทำให้นายกรัฐมนตรีต้องลงพื้นที่ไปดูข้อเท็จจริง งานวิจัยไต้หวันจึงเป็นอาวุธของผู้อ่อนแอที่มีพลัง จากแต่เดิมชาวบ้านปากมูลต้องต่อสู้โดยการใช้อำลัณมวลชนเข้าต่อสู้เรียกร้องต่อรัฐบาล

การทำวิจัยไต้หวันเท่ากับเป็นการสร้างหลักฐานทางวิชาการอย่างเป็นระบบสำหรับให้ชาวบ้านเพื่อใช้ในการยืนยันถึงสิทธิชุมชนและสิทธิของคนเล็กคนน้อยที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา

การขยายงานวิจัยไต้หวันสู่พื้นที่ต่าง ๆ

หลังจากงานวิจัยไต้หวันที่ปากมูลแล้วเสร็จการทำวิจัยไต้หวันก็ได้รับการยอมรับว่ามีพลังสำหรับชุมชนที่สามารถนำไปใช้ในการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิชุมชน จึงได้มีการนำงานวิจัยไต้หวันไปทำในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ที่เขื่อนราษีไศลซึ่งกั้นแม่น้ำมูลเหนือเขื่อนปากมูลบริเวณจังหวัดศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด และสุรินทร์ ซึ่งชาวบ้านเรียกร้องให้เปิดประตูเขื่อนเช่นเดียวกับเขื่อนปากมูล ที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง จังหวัดนครพนมที่กำลังจะมีการสร้างเขื่อน (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ และรัฐพล พิทักษ์เทพสมบัติ, 2548) และชาวบ้านและนักพัฒนาต้องการผลักดันให้ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (Ramsar Site) ที่แม่น้ำโขงที่เชียงของและเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ซึ่งชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงตอนบนในประเทศจีนและรัฐบาล 4 ประเทศ คือ จีน ลาว พม่า และไทย มีแผนที่จะระเบิดแก่งแม่น้ำโขงเพื่อการเดินเรือเชิงพาณิชย์ในแม่น้ำล้านช้าง-แม่น้ำโขง (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2547) ที่สาละวินบริเวณพรมแดนไทย-เมียนมา ที่รัฐบาลและทุนไทยต้องการที่จะสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า แต่จะส่งผลกระทบต่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำสาละวินทั้งในประเทศไทยและเมียนมา (เพียรพรดิเทศน์, 2548) ที่ลุ่มน้ำชีตอนบนซึ่งกำลังประสบปัญหาความเสื่อมโทรม (คณะนักวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำชี 2553) นอกจากนั้นยังมีการทำวิจัยไต้หวันที่จังหวัดสตึงแตร้งหรือเซียงแตงในประเทศกัมพูชา ซึ่งชุมชน

กำลังเผชิญกับปัญหาแม่น้ำโขงถูกคุกคามจากการพัฒนา ในแต่ละที่จะเรียกชื่องานวิจัยไทบ้านแตกต่างกันออกไป เช่น ในภาคอีสานจะเรียกว่างานวิจัยไทบ้าน งานวิจัยไทบ้านแม่น้ำโขงที่เสียงของและเวียงแก่นเรียกว่างาน“วิจัยจาวบ้าน”ซึ่งเป็นคำเมืองแปลว่าชาวบ้าน ที่สาละวินเรียกว่างานวิจัยปกากะญอ ตามชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ ขณะที่ในกัมพูชาเรียกว่าศาลาภูมิ (Sala Phoum) ซึ่งแปลว่า “โรงเรียนชุมชน”

นอกจากนั้นยังมีการทำวิจัยไทบ้านประเด็นเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) กรณีของเกษตรพันธสัญญาจะแตกต่างออกไปจากการทำวิจัยไทบ้านก่อนหน้านี้ที่มุ่งไปที่การทำหลักฐานเกี่ยวกับธรรมชาติ แต่มุ่งไปที่การอธิบายให้เห็นถึงปัญหาที่เกษตรกรต้องเผชิญจากการทำการเกษตรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา โดยแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรและแรงงานที่ต่อเนื่องภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา เช่น แรงงานอพยพติดอ้อยประสบกับความไม่ยุติธรรมอย่างไร (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2555)

จากวิจัยไทบ้านสู่วิจัยมหาลัย : การประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาวะโดยชุมชน

งานวิจัยมหาลัย เป็นภาษาถิ่นได้ ย่อมาจากวิจัยมหาวิทยาลัยทะเล งานวิจัยดังกล่าวศึกษาบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน จังหวัดกระบี่ งานวิจัยนี้มีการประยุกต์ใช้งานวิจัยไทบ้านและอาศัยแนวคิดทางสังคมศาสตร์เข้าช่วยในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล แนวคิดที่สำคัญคือแนวคิดความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรม (Traditional Ecological Knowledge) ของ Friket berkes (1999) และการใช้นิยามสุขภาวะที่สุขภาพมีความหมายมากกว่าความเจ็บป่วย (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2559ก, 2559ข) นอกจากนี้ งานวิจัยดังกล่าวยังอาศัยแนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ของ ยศ สันตสมบัติ (2547) มาปรับใช้ในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลด้วย

ในการทำวิจัยมหาลัยได้มีการปรับวิธีการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่เนื่องจากบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน จังหวัดกระบี่ มีระบบนิเวศที่สลับซับซ้อน โดยแบ่งออกเป็นเขต คือเขตคลองและป่าชายเลนเขตอ่าวและชายฝั่งที่ติดทะเล และเขตที่เป็นเกาะ ก่อนที่จะนำข้อมูลทั้งหมดมารวมกันเพื่อให้เห็นภาพรวมของชายฝั่งทะเลบริเวณนี้ งานวิจัยมหาลัยเลนี้มีกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่ช่วยกันเป็นนักวิจัย

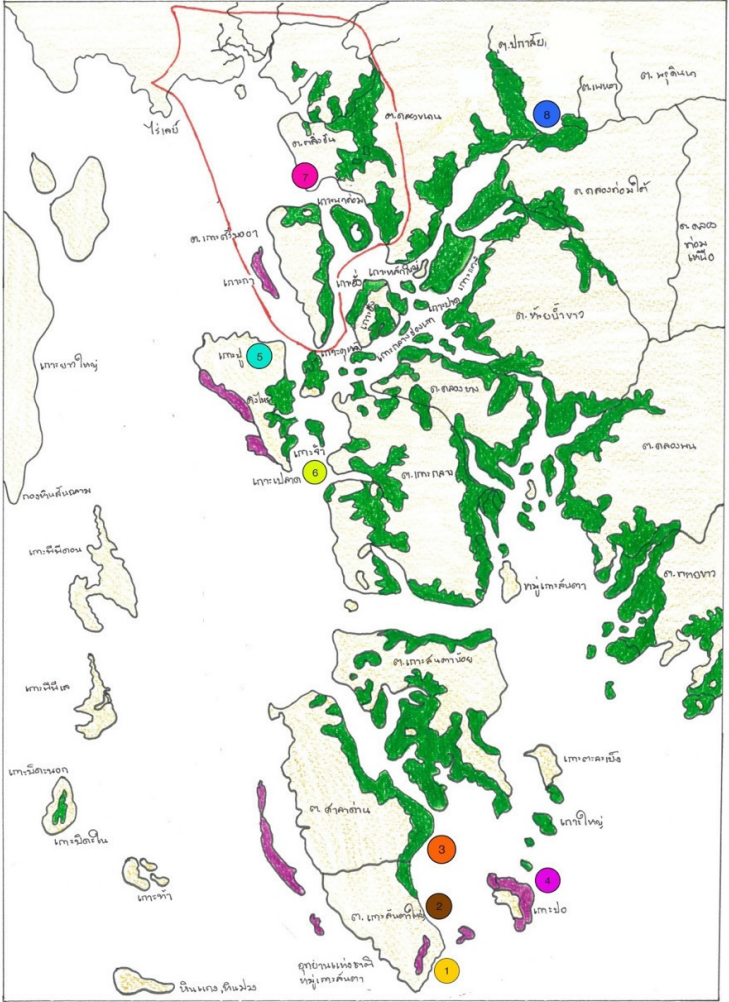
โดยมีทั้งคนไทยเชื้อสายจีน คนที่นับถือศาสนาอิสลาม และกลุ่มชาติพันธุ์อุรักลาไวกัย สำหรับชื่องานวิจัยมหาวิทยาลัยเล็มาจากการตั้งของชาวประมงพื้นบ้านที่ทุ่งเหยี่งซึ่งเป็นหมู่บ้านแรกที่ทำวิจัย โดยชาวบ้านระบุว่า ท้องทะเลมีความรู้มากมายมหาศาล เปรียบได้กับความรู้ในมหาวิทยาลัย ทะเลจึงเป็นมหาวิทยาลัยของชุมชน งานวิจัยมหาวิทยาลัยเลใช้เวลาทำถึง 2 ปี 7 เดือน ระหว่างปี 2557-2559

สาเหตุที่เลือกทำวิจัยมหาวิทยาลัยเลบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน จังหวัดกระบี่ เนื่องจาก ประการแรก บริเวณนี้มีโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินขนาดใหญ่ มีกำลังการผลิตติดตั้ง 870 เมกกะวัตต์ ใหญ่เป็นอันดับ 2 ของภาคใต้รองจากที่จะมีการสร้างที่อำเภอเทพา จังหวัดสงขลา โดยนำเข้าถ่านหินจากอินโดนีเซีย ซึ่งกลุ่มทุนไทยไปได้สัมปทานเรียบร้อยแล้ว บริเวณที่จะมีการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินมีโรงไฟฟ้าเก่าที่ใช้ถ่านหินที่มีในพื้นที่อยู่แล้ว และสร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพให้กับชุมชนบริเวณนี้ แต่ต้องหยุดผลิตเพราะถ่านหินหมด จึงเปลี่ยนมาใช้น้ำมันเตาแทน แม้เปลี่ยนเชื้อเพลิงแต่โรงไฟฟ้าก็ยังเกิดปัญหาผลกระทบต่อชุมชนจากเรือขนส่งน้ำมันเตาและมลพิษทางอากาศ ประเด็นที่มีปัญหาคือจะมีการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่กำลังการผลิตใหญ่กว่าเดิม และใช้ถ่านหินที่คุณภาพต่ำ นอกจากก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินแล้วยังจะมีการสร้างท่าเทียบเรือที่อ่าวแหลมหินด้วย เพื่อขนถ่ายถ่านหินจากอินโดนีเซียไปยังโรงไฟฟ้าถ่านหินกระบี่ โดยเรือเดินสมุทรจะขนถ่านหินจากอินโดนีเซียมาจอดปลายเกาะลันตา จากนั้นใช้เรือขนถ่านหินเลียบชายทะเลจากเกาะลันตามายังท่าเทียบเรือที่แหลมหิน และขนถ่ายไปยังโรงไฟฟ้าที่ปากสัถย์อีกที

บริเวณที่จะดำเนินโครงการจึงกว้างมาก บางส่วนอยู่ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำปากแม่น้ำกระบี่ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนให้เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ หรือ Ramsar site โรงไฟฟ้าถ่านหินจะตั้งอยู่บริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่าคลองปากสัถย์ ปากช่องเภา-เกาะหม้อ ซึ่งบริเวณนี้มีป่าชายเลนที่สมบูรณ์เป็นอันดับต้น ๆ ของประเทศรองจากที่ระนอง

ภาพที่ 1 พื้นที่ชุ่มน้ำคลองปากส้าย ปากช่องเภา-เกาะหม้อ ที่ติดกับโรงไฟฟ้าถ่านหินกระบี่
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

- สัญลักษณ์**
- 1 บ้านสังกะสี ตำบลเกาะสันตาใหญ่ อำเภอเกาะสันตา
 - 2 บ้านเกาะปู ตำบลเกาะศรีบอยา อำเภอเหนือคลอง
 - 3 บ้านห้วยหมื่น 1-3 ตำบลเกาะสันตาใหญ่ อำเภอเกาะสันตา
 - 4 บ้านเกาะจำ ตำบลเกาะศรีบอยา อำเภอเหนือคลอง
 - 5 บ้านทุ่งหมื่นเพ็ง ตำบลสาละตาน อำเภอเกาะสันตา
 - 6 บ้านคลองรี - แหลมตัน ตำบลลิงจัน อำเภอเหนือคลอง
 - 7 บ้านเกาะปอ ตำบลเกาะสันตาใหญ่ อำเภอเกาะสันตา
 - 8 บ้านทุ่งสาร ตำบลสกลชัย อำเภอเหนือคลอง
 - 9 บ้านเกาะปู ตำบลเกาะศรีบอยา อำเภอเหนือคลอง
 - 10 บ้านเกาะจำ ตำบลเกาะศรีบอยา อำเภอเหนือคลอง

แผนที่ 1 แสดงชุมชนที่ร่วมทำวิจัยมหาลัยเล
(ภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ในระหว่างที่มีการทำวิจัย เห็นได้อย่างชัดเจนว่าชาวบ้านในหลายชุมชนแสดงจุดยืนอย่างชัดเจนว่าไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหินและท่าเทียบเรือถ่านหิน บ้ายผ้าที่ชาวบ้านทำขึ้นกล่าวถึงทะเลในฐานะที่เป็นที่ทำมาหากินซึ่งแตกต่างไปจากป่าชุมชนที่มีขอบเขตชัดเจน นอกจากนั้น ชาวบ้านยังวิตกกังวลเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศที่จะเกิดจากโรงไฟฟ้าถ่านหิน

ประการที่สอง ตามกฎหมาย โครงการนี้เป็นโครงการขนาดใหญ่ แยกเป็นสองส่วนคือโรงไฟฟ้าถ่านหินที่ต้องจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพหรือรายงาน EHIA และท่าเทียบเรือและเส้นทางขนถ่ายถ่านหิน ซึ่งจะต้องจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม หรือรายงาน EIA ปัญหาก็คือ รายงานเหล่านี้ทำโดยบรรดานักวิชาการที่ชลัดชาย รมิตานนท์ ใช้คำว่า “นักวิชาการเครื่องซักผ้า”

ประการที่สาม การจัดทำรายงาน EHIA และ EIA โครงการนี้ใช้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่แยกย่อยเพื่อลดทอนให้ผลกระทบมีน้อย ซึ่งสุริชัย หวันแก้ว เรียกความรู้แบบนี้ว่า “วิทยาศาสตร์แบบห้องทดลอง” (Laboratory sciences) โดยการขีดขอบเขตพื้นที่ที่จะศึกษาผลกระทบเป็นวงกลมรัศมี 5 กิโลเมตร ซึ่งการศึกษาแบบนี้มีข้อจำกัดมากและไม่สะท้อนผลกระทบที่แท้จริง เช่น เมื่อรายงานกล่าวถึงชุมชนบริเวณอ่าวแหลมหินก็จะศึกษาเฉพาะชุมชนในรัศมี 3 กิโลเมตร จากท่าเทียบเรือ ถ้าชาวบ้านที่ไม่ได้อยู่ในรัศมี 3 กิโลเมตรก็ไม่ถูกนับว่าเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบ ทั้งที่บริเวณนี้มีชาวบ้านหลายพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน และที่ห่างออกไปจากชายฝั่งหลายสิบกิโลเมตรมาทำการประมง สำหรับอ่าวแหลมหินซึ่งจะใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างท่าเทียบเรือขนถ่ายถ่านหินมีความอุดมสมบูรณ์มากจนชาวบ้านเรียกบริเวณนี้ว่า “เมืองหลวงของการประมงพื้นบ้านแห่งอันดามัน” ที่ชาวประมงพื้นบ้านหลากหลายที่มาทำประมงร่วมกัน ทั้งบ้านแหลมหินชุมชนที่ห่างออกไป รวมไปถึงชาวประมงจากจังหวัดตรัง

ขณะที่รายงาน EHIA ของโรงไฟฟ้าถ่านหินก็มีลักษณะเดียวกัน นั่นก็คือการกำหนดขอบเขตพื้นที่การศึกษาเป็นวงกลม จากนั้นศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ทั้งที่ลมทะเลสามารถพัดซัดถ่านหินลอยไปในอากาศได้หลายสิบกิโลเมตรหรือมากกว่านั้น ขณะที่ด้านสังคม รายงานระบุว่ามีคนหาปลาประปรายเป็นงานอดิเรก ทั้งที่การประมงสำคัญสำหรับชาวบ้านมากทั้งในด้านความมั่นคงทางอาหารและรายได้ทางเศรษฐกิจทั้งเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมและเศรษฐกิจแบบตลาด

ประการที่สี่ รายงาน EHIA ของโรงไฟฟ้าถ่านหินซึ่งต้องทำการประเมินผลกระทบด้านสุขภาพ จะเน้นไปที่ความเจ็บป่วยและทรัพยากรทางการแพทย์ซึ่งสะท้อนนิยามสุขภาพแบบเดิม ไม่ได้วิเคราะห์ผลกระทบสุขภาพแบบองค์รวม

สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ ชาวบ้านมีความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับชายฝั่งทะเลที่ลึกซึ้ง แต่ความรู้ที่ถูกเบียดขับหรือถูกทำให้ไม่มีความหมาย และไม่ถูกนำมาใช้ในการพิจารณาตัดสินใจในโครงการขนาดใหญ่ ถ้าใช้แนวคิด “Weapons of the weak” ของ James Scott (1976) ชาวบ้านก็คือผู้ไร้อำนาจ อาวุธที่มีก็คือการแสดงออกด้วยการเขียนป้ายคัดค้าน เช่น ทะเลคือตัว ATM หรือติดป้ายไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหินหน้าบ้าน และตามข้างถนนในชุมชน รวมถึงการชุมนุมประท้วงในยามหน้าสิ่วหน้าขวาน ดังนั้นเมื่อมีการทำวิจัยมหาลาย ทำให้ชาวบ้านมีข้อมูล ภาพของชนิดพันธุ์สัตว์น้ำ และแผนที่ที่ร่วมกันทำเป็นหลักฐานในโต้กลับกับความรู้วิทยาศาสตร์แบบห้องทดลองได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 2 การทำวิจัยที่เกาะปอ มีการทำแผนที่และคำอธิบายโดยชาวบ้าน
ซึ่งมีความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรม
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ภาพที่ 3 การประชุมกลุ่มชาวประมงพื้นบ้านเพื่อระดมรายชื่อชนิดพันธุ์
ที่มีในคลองปากสียและปากช่องเกา-เกาะหม้อ
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ภาพที่ 4 การสนทนากลุ่มกับกลุ่มชาติพันธุ์อุรักลาไวก์
ที่บ้านสังกะอู้ เกาะลันตา
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

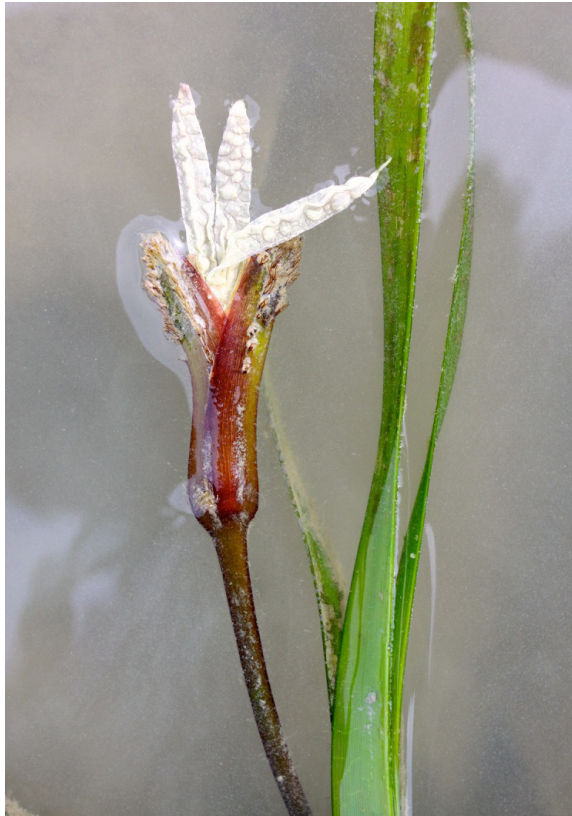

ภาพที่ 5 การลงสำรวจภาคสนามของชาวประมงพื้นบ้านและผู้ช่วยนักวิจัย เพื่อเก็บข้อมูลที่บ้านทุ่งหยีเพ็ง
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ทะเลมีมากกว่าน้ำและหาดทราย

งานวิจัยมหาลัยเล (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ 2559ก, 2559ข) พบว่าบริเวณ ชายฝั่งทะเลอันดามัน จังหวัดกระบี่ ที่จะมีการสร้างโรงไฟฟ้าและท่าเทียบเรือขนถ่าย ถ่านหินมีระบบนิเวศที่มีความสลับซับซ้อน งานวิจัยนี้พบว่าคลองและป่าชายเลน สมบูรณ์มาก บริเวณคลองและชายฝั่งทะเลและรอบเกาะต่าง ๆ มีหญ้าทะเล ทั้งที่ สมบูรณ์และกำลังฟื้นตัว หลังจากชาวประมงพื้นบ้านต่อต้านการทำประมงเชิงพาณิชย์ ได้สำเร็จ หญ้าทะเลคืออาหารของพะยูนและยังเป็นแหล่งวางไข่และอนุบาลสัตว์ทะเลด้วย บริเวณนี้มีปะการังน้ำตื้นที่สมบูรณ์ทุกพื้นที่ งานวิจัยมหาลัยเลยังบันทึกพันธุ์ปลาเฉพาะ ที่รับประทานได้ 193 ชนิด หอย 63 ชนิดที่กินได้ และที่กินไม่ได้อีก 20 กว่าชนิด ปู 18 ชนิด กุ้ง 23 ชนิด หมึกอีก 5 ชนิด ทะเลบริเวณนี้โดยเฉพาะช่องแหลมหินยังเป็นแหล่ง แมงกะพรุนที่ใหญ่ที่สุดในประเทศที่ใช้ในการบริโภคในประเทศและส่งออก ระบบนิเวศ และชนิดพันธุ์เหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกบันทึกภาพไว้ทั้งหมด ซึ่งชวลิต วิทยานนท์

นักอนุกรมวิธานปลาระบุว่าชนิดพันธุ์ที่พบจากงานวิจัยมหาวิทยาลัยเลมปีประมาณครึ่งหนึ่งของสิ่งมีชีวิตที่เรามองเห็นและสังเกตได้

ภาพที่ 6 หน่uatingทะเลบริเวณทุ่งหยาเพ็ง เกาะลันตา ซึ่งใบและดอกเป็นอาหารของพะยูน
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ภาพที่ 7 ตัวอย่างความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรมของชาวประมงพื้นบ้าน
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ชื่อท้องถิ่น : กุ้งมังกรเลน

พบบริเวณป่าชายเลน ที่โล่งแจ้งกลางทะเลที่มีทรายปนโคลน กินแพลงก์ตอน และปลาตัวเล็กเป็นอาหาร พบได้ตลอดทั้งปี ใช้วนจับ

ขายสดราคา กิโลกรัมละ 800-1,000 บาท นำมาต้มและเผา

ภาพที่ 8 ตัวอย่างความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรมของชาวประมงพื้นบ้าน
เกี่ยวกับปลาเก๋าดอกแดง

(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ชื่อท้องถิ่น : ปลาเก๋าดอกแดง

ชื่อไทย : กะรังจุดส้ม

อาศัยอยู่เป็นฝูง ตัวอ่อนอาศัยอยู่ตามคลอง วังในคลอง และหญ้าทะเล เมื่อตัวใหญ่จะออกมาหากินในทะเลน้ำลึก อาศัยอยู่ตามตุ่มหิน ปะการัง และหญ้าทะเล กินปลาและแพลงก์ตอนเป็นอาหาร พบได้ตลอดทั้งปี พบมากช่วงเดือนพฤษภาคม-พฤศจิกายน ใช้ฉวน เบ็ด ไซ เป็นเครื่องมือในการจับ

ขายสดกิโลกรัมละ 250 บาท นำมาแกงส้ม ต้มยำ ทอด และนึ่ง

ภาพที่ 9 ตัวอย่างความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรมของ
ชาวประมงพื้นบ้านเกี่ยวกับกุ้งเข็ญ
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ชื่อท้องถิ่น : กุ้งเข็ญ

ชื่อไทย : กุ้งตักแตนใหญ่

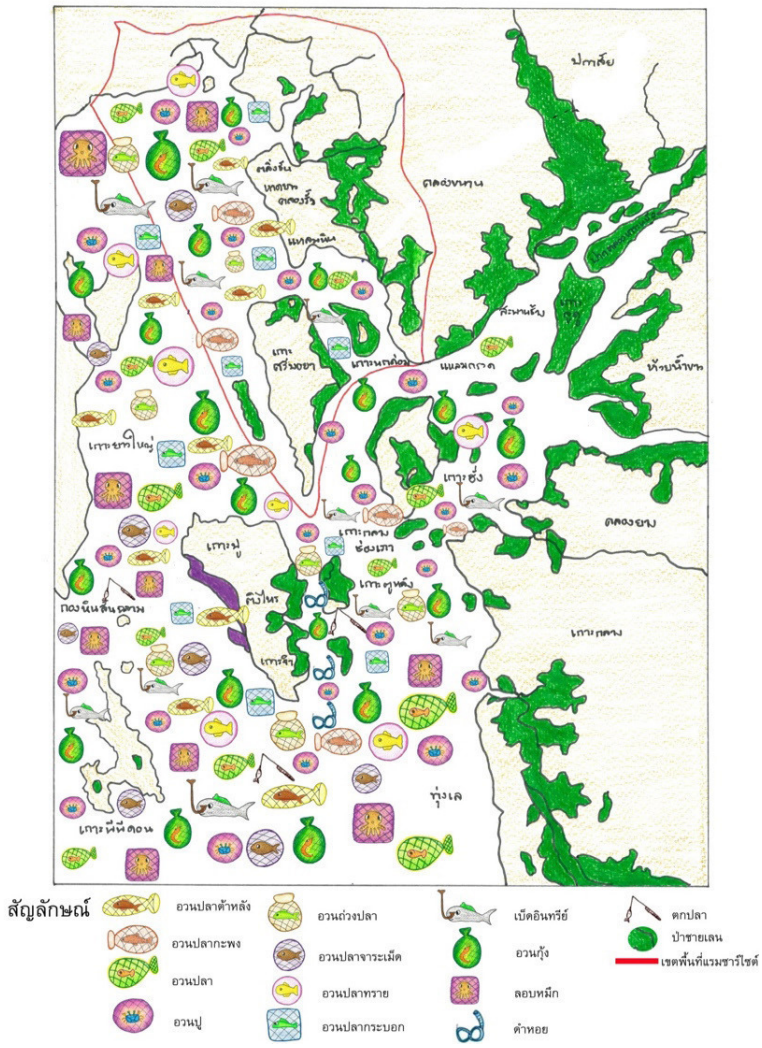
อาศัยอยู่รวมกันเป็นฝูง พบบริเวณป่าชายเลน ทRAY และโคลน กินแพลงก์ตอนและปลาตัวเล็กเป็นอาหาร พบในเดือน มีนาคม-มิถุนายน (ช่วงปิดอ่าว) ใช้อวน แห และไซ เป็นเครื่องมือ ในการจับ

ขายสด ราคา กิโลกรัมละ 250-300 บาท นำมา ต้ม ย่าง ทอด และผัด

ที่สำคัญอีกประการก็คือ ชนิตพันธุ์สัตว์น้ำทุกชนิดที่พบ ได้มีการให้นักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญด้านอนุกรมวิธานจำแนกชื่อวิทยาศาสตร์ด้วย เพื่อที่จะให้ความรู้แบบนิเวศวิทยาพื้นบ้านสนทนากับความรู้แบบวิทยาศาสตร์ได้

นอกจากบันทึกภาพแล้ว ยังมีการทำแผนที่เพื่อแสดงให้เห็นว่าทะเลบริเวณนี้มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีการทำปฏิทินการทำประมง และทำแผนที่แสดงบริเวณที่ชาวประมงพื้นบ้านวางเครื่องมือประมง และพบว่าทุกจุดของทะเลก็คือพื้นที่ทำมาหากินของชาวประมงพื้นบ้าน นอกจากนั้นกลุ่มชาติพันธุ์อุรักลาไวยังออกไปวางเครื่องมือประมงตามร่องน้ำลึกในทะเล เครื่องมือประมงบางชนิดวางไว้นานนับเดือน เช่น ไชขนาดใหญ่วางไว้ในช่วงก่อนที่จะพายุจะมา หากเกิดพายุก็ไม่เสียหาย เมื่อพายุสงบก็ไปเก็บกู้เอาปลา

งานวิจัยมหาลัยเลพบว่าบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน จังหวัดกระบี่ มีชาวประมงที่แยกออกได้เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรก คือกลุ่มที่อยู่ติดกับคลองและป่าชายเลนส่วนใหญ่มีส่วนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมัน และทำประมงควบคู่กันไปด้วย กลุ่มที่สอง คือกลุ่มที่ทำประมงอย่างเดียว ไม่มีที่ดินทำกินหรือมีน้อยมาก ซึ่งไม่ได้มีเฉพาะในพื้นที่ในบริเวณรัศมี 3 กิโลเมตร ตามที่รายงาน EIA และ EHIA ชีตวงเท่านั้น แต่ยังมาจากบริเวณใกล้เคียงไปจนถึงจังหวัดตรัง และกลุ่มที่สาม คือกลุ่มชุมชนที่ห่างจากชายฝั่งทะเล คนกลุ่มนี้อยู่ห่างจากทะเลถึง 40-50 กิโลเมตร แต่ก็ยังมาหากินบริเวณชายฝั่งทะเล คนกลุ่มนี้ไม่มีเรือ มีแต่เครื่องมือประมงง่าย ๆ เช่น อวนขนาดเล็ก แต่ส่วนใหญ่เป็นชาวประมงมือเปล่า การประมงที่นี้ทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหารและเศรษฐกิจของชุมชนเป็นบริเวณกว้าง ซึ่งทุกกลุ่มมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน ลักษณะดังกล่าวนี้ อาจเรียกได้ว่า “ทะเลเป็นของสังคมคล้าย ๆ กับที่ตลาดชาย รมิตานนท์ ได้เขียนเรื่องป่าไม้สังคม คือป่าไม้ว้า ป่าต้องเป็นของสังคม ไม่ใช่ของรัฐ

ภาพที่ 10 ชาวประมงพื้นบ้านกำลังวางเครื่องมือจับสัตว์น้ำบริเวณคลองปากสัย
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐฐ์เชื้อ, 2559)

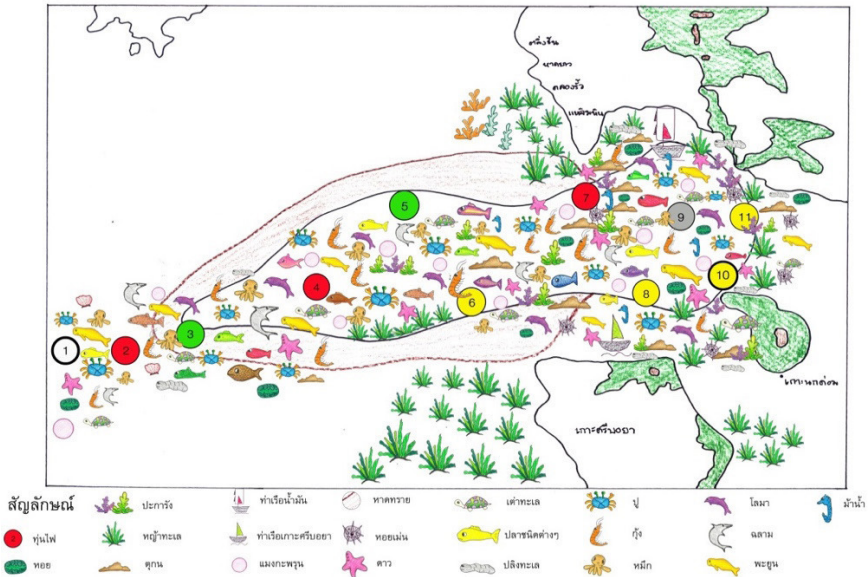
ภาพที่ 11 บริเวณอ่าวแหลมหินที่จะสร้างท่าเทียบเรือขนถ่ายถ่านหิน
ชาวประมงพื้นบ้านขนานนามว่าเมืองหลวงของชาวประมงพื้นบ้านแห่งอันดามัน
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐฐ์เชื้อ, 2559)

ภาพที่ 12 เด็ก ๆ กลุ่มชาติพันธุ์อุรักลาไ้ย้ยกำลังจับหมึกไว้วายตามแก่งหิน
ในช่วงน้ำทะเลลดบริเวณบ้านสังกะอู้ ทางปลายสุดของเกาะลันตา
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ภาพที่ 13 ชาวบ้านบนเกาะศรีบอยาที่มีอาชีพทำสวนยางเป็นหลักลงมาทำประมง
เพื่อการยังชีพด้วยเครื่องมือประมงง่าย ๆ
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

แผนที่ 3 แสดงระบบนิเวศบริเวณช่องแหลมหินที่ใช้ความรู้ท้องถิ่น
ด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรม
(แผนที่โดย นักวิจัยมหาวิทยาลัย ใน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2559)

ขณะที่ในประเด็นสุขภาพ รายงาน EHIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินที่กระบี่ ได้เน้นไปที่ประเด็นทรัพยากรทางการแพทย์ เช่น จำนวนเตียงคนไข้ แพทย์ พยาบาล ในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในพื้นที่ที่ศึกษา แต่งานวิจัยมหาวิทยาลัยกล่าวถึง สุขภาวะที่เป็นองค์รวม นักพัฒนากระแสหลักอาจจะคิดว่าหากสูญเสียทรัพยากร ทำประมงไม่ได้ โครงการก็ทำให้เกิดการจ้างงานทดแทน แต่สำหรับชาวประมงพื้นบ้านแล้ว พวกเขาไม่ได้อยากเป็นแรงงานระดับล่าง เช่น ยามหรือคนสวนชาวประมงพื้นบ้านระบุว่า ชีวิตของพวกเขามีความสุขอยู่แล้ว บางวันออกไปหาปลา 3 ชั่วโมงก็ได้เงินมากกว่า ค่าแรงขั้นต่ำ และที่สำคัญพวกเขามีสุขภาวะแบบองค์รวมที่ดีซึ่งประกอบไปด้วย สุขภาวะ ด้านร่างกายด้านจิตใจด้านสังคม และด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ เช่น การที่ชาวประมง พื้นบ้านมีความรู้ในการดำรงชีพคือความภาคภูมิใจและทำให้เกิดสุขภาวะที่ดีทางด้าน จิตวิญญาณ ขณะที่อาชีพยามหรือแรงงานไม่มีมิตินี้

ประเด็นที่สนใจอีกประการก็คือ รายงาน EHIA ของโรงไฟฟ้าถ่านหินได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลทั้ง 4 แห่งในพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ ประชาชนเป็นโรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจสูงเป็นอันดับต้น ๆ แต่ไม่ได้มีการอธิบายว่าโรคนี้เชื่อมโยงกับการมีโรงไฟฟ้าถ่านหินโรงเก่าที่ถูกต่อต้านและถูกยกเลิกไปหรือไม่อย่างไร ทั้งที่ปกติแล้วชายฝั่งทะเลต้องมีอากาศที่บริสุทธิ์ แต่ทำไมชาวบ้านที่นี่จึงเจ็บป่วยด้วยโรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจเป็นอันดับต้น ๆ ซึ่งขัดกับบริบทของพื้นที่ที่เป็นชายฝั่งทะเล อีกทั้งบริเวณนี้ไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมแต่อย่างใด ขณะที่งานวิจัยมหาวิทยาลัย พบว่าชาวบ้านในพื้นที่ต้องเผชิญกับปัญหามลภาวะจากโรงไฟฟ้าโรงเก่าอย่างหนัก แม้แต่ใบยางพาราที่ยังเขียวก็ร่วงผิดปกติ และเมื่อเปลี่ยนมาใช้ถ่านหินเตา ปัญหามลพิษทางอากาศก็ยังคงเกิดขึ้น แต่ข้อมูลเหล่านี้ก็ไม่ปรากฏในรายงาน EHIA

บทส่งท้าย ไปให้พ้นจากหลุมดำของความขัดแย้งเกี่ยวกระบวนการตัดสินใจโครงการขนาดใหญ่

จากการที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า ประการแรกชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นคนหาปลาที่แม่น้ำมูลหรือชาวประมงพื้นบ้านที่ชายฝั่งทะเลอันดามัน จังหวัดกระบี่ มีความรู้ที่ลึกซึ้ง (intimate knowledge) เกี่ยวกับธรรมชาติ แต่ความรู้เหล่านี้ถูกเบียดขับจากกระบวนการตัดสินใจในการพัฒนาของรัฐที่อ้างความชอบธรรมโดยใช้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ หรือความรู้วิทยาศาสตร์แบบห้องทดลอง การทำวิจัยไต่บ้านและงานวิจัยมหาวิทยาลัย หรืองานวิจัยอื่น ๆ ที่ใช้วิธีการวิจัยไต่บ้าน แต่เรียกชื่อแตกต่างออกไปตามแต่ละพื้นที่ ได้ทำให้ความรู้ท้องถิ่นของชาวบ้านมีหลักฐานทางวิชาการ โดยมีการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ และงานวิจัยไต่บ้านยังได้ขยายปริมาณพลจากประเด็นของธรรมชาติไปสู่ประเด็นเกษตรพันธะสัญญาและประเด็นสุขภาพด้วย ดังนั้น งานวิจัยไต่บ้านจึงเป็นวิธีการวิจัยที่เปิดกว้างให้มีการพัฒนาไปสู่การทำวิจัยในปริมาณพลอื่น ๆ

ประการที่สอง การทำวิจัยไต่บ้านและวิจัยมหาวิทยาลัย ทำให้ชุมชนมีหลักฐานทางวิชาการ เนื่องจากมีการเก็บข้อมูลหลักฐานอย่างเป็นระบบ และหลักฐานนี้ทำให้ชาวบ้านและชาวประมงพื้นบ้านใช้ในการต่อรองกับรัฐและโครงการพัฒนาที่มี “นักวิชาการเครื่องซักผ้า” ผลิตรัสสร้างความรู้โดยอ้างความเป็นวิทยาศาสตร์มาสร้าง

ความชอบธรรม งานวิจัยไต้หวันจึงเป็น “อาวุธของผู้อ่อนแอ” นอกเหนือจากการเดิน ขบวนชุมนุมประท้วง

บทความนี้จึงเสนอว่า ในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการขนาดใหญ่ที่กระทบ ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม รัฐจะต้องไม่ผูกขาดความชอบธรรมโดยอ้างความรู้แบบ วิทยาศาสตร์ แต่ต้องเปิดพื้นที่ให้ความรู้ท้องถิ่นมีที่ยืนในกระบวนการตัดสินใจ โดยการสนับสนุนให้ชุมชนจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน เองโดยการประยุกต์จากงานวิจัยไต้หวัน

นอกจากนั้น ควรมีการแก้ไขกฎหมายรองที่เป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในการตัดสินใจ เช่น ประกาศสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2562 เรื่องแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการจัดทำรายงานการประเมิน ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ที่ผู้จัดทำรายงาน EIA และ EHIA จัดเวทีรับฟังความเห็นเอง (ราชกิจจานุเบกษา 2562) ซึ่งเป็นกระบวนการที่ไม่ยุติธรรมให้เป็นกระบวนการประชาธิปไตย ตามหลักสากล ซึ่งสามารถอาศัยแนวทางตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการ รับฟังความคิดเห็นสาธารณะโดยวิธีประชาธิปไตย พ.ศ. 2539 (ราชกิจจานุเบกษา 2539)

หากให้ชุมชนสามารถทำวิจัยผลกระทบจากโครงการขนาดใหญ่โดยวิธีการ วิจัยไต้หวัน และมีการแก้ไขกฎระเบียบหรือประกาศของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องดังที่ กล่าวข้างต้นเพื่อให้มีที่ยืนให้กับความรู้ท้องถิ่น ก็จะทำให้สังคมไทยก้าวข้าม “หลุมดำ ของความรู้” ที่เป็นกับดักที่ทำให้กระบวนการตัดสินใจของรัฐที่เกี่ยวข้องกับโครงการ ขนาดใหญ่เต็มไปด้วยความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนดังที่เกิดขึ้นกับโครงการ ขนาดใหญ่ตลอดประวัติศาสตร์การพัฒนาของประเทศไทย

เชิงอรรถ

¹ ปรับปรุงจากการอภิปรายในหัวข้อ “ต่อยอดความคิดอาจารย์ฉลาดชาย รมิดานนท์: พิธีกรรม ความเชื่อและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน” วันพุธที่ 28 พฤศจิกายน 2561 ณ ห้องประชุมชั้น 2 อาคารสตรีศึกษา ภาควิชาสตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บรรณานุกรม

- คณะนักวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำชี. 2553. *แม่น้ำชี สายน้ำ สายชีวิต*. กรุงเทพฯ: โครงการฟื้นฟูลุ่มน้ำชี WWF ประเทศไทย มูลนิธิ โคลา-โคลา ประเทศไทย กลุ่มมัญจาเขียวจี ลุ่มน้ำชีพัฒนาชีวิต.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2528. *ป่าไม้สังคมเพื่อการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: โครงการศึกษานโยบายสาธารณะ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2543. “นักวิชาการเครื่องซักผ้า.” มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, ถอดเทปวันที่ 9 กันยายน 2543. <https://www.gotoknow.org/posts/388626>
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2543. “นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย: กรณีศึกษาโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2555. “ระบบโควตา การตกเขียวแรงงาน และความไม่เป็นธรรมต่อเกษตรกรผู้ปลูกอ้อย และแรงงานอพยพตัดอ้อยภายใต้ระบบการค้าโลก”. *เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาสังคมวิทยาในระดับชาติครั้งที่ 4 แผ่นดินเดียวกันแต่เหมือนอยู่คนละโลก : วาระวิจัยแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติสาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2559ก. “อันดามัน: ความรู้ท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมเชิงวัฒนธรรม การเมืองเรื่องความรู้ และความเป็นธรรมทางสังคมด้านสุขภาวะ.” *วารสารวิจัยสังคม* 39(2): 109–138.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2559ข. อันดามัน : *นิเวศวิทยาพื้นบ้าน การเมืองเรื่องความรู้ และความเป็นธรรมทางสังคมด้านสุขภาวะ*. กรุงเทพฯ: แผนงานความมั่นคงด้านสุขภาวะ สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, บก. และเรียบเรียง 2541. *บันทึกความเคลื่อนไหว กรณีโครงการก่อสร้างไทย-พม่า*. เชียงใหม่: กลุ่มคณาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เพื่อประชาธิปไตยและสิ่งแวดล้อม.

- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, บก. 2545. *แม่มูลการกลับมาของคนหาปลา บทสรุปและความรู้เรื่องปลาของชาวปากมูล* งานวิจัยไทบ้าน. เชียงใหม่: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ และสมัชชาคนจน.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, บก. 2547. *แม่น้ำโขง : แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม*. งานวิจัยชาวบ้าน โดยคณะนักวิจัยชาวบ้านอ.เชียงของและเวียงแก่น. เชียงใหม่: วนิดาเพรส.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ และรัฐพล พิทักษ์เทพสมบัติ, บรรณาธิการ. 2548. *นิเวศวิทยาและประวัติศาสตร์ป่าทุ่งป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง*. เชียงใหม่: วนิดาเพรส.
- วิระดา สมสวัสดิ์, บรรณาธิการ. 2545. *พลวัตสังคมผ่านสายตานักวิชาการไทย หกสิบปี ฉลาดชาย รมิดานนท์*. เชียงใหม่: มิ่งเมือง.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะผู้วิจัย. 2547. *นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ความหลากหลายทางชีวภาพและสิทธิชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่: วิทอิน ดีไซน์.
- ราชกิจจานุเบกษา. 2539. “ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นโดยวิธีประชาพิจารณ์.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 113 ตอนพิเศษ 2 ง. วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2539 หน้า 17.
- ราชกิจจานุเบกษา. 2562. “ประกาศสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เรื่องแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 136 ตอนพิเศษ 36 ง. วันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2562 หน้า 31.
- Berkes, Fikret. 1999. *Sacred Ecology : Traditional Ecological Knowledge Management*. Philadelphia and London: Taylor and Francis.
- Chainarong Sretthachau, Editor. 2004. *The Return of Fish, River Ecology and Local Livelihoods of the Mun River: A Thai Baan (Villagers') Research*. Chiang Mai: Southeast Asia Rivers Network.
- Chainarong Sretthachau. 2006. “Thai Baan Research (Villagers' Research): Local Wisdom for Resources Management.” Paper present at the 4th World Water Forum, 16-20 March 2006. Mexico City, Mexico.
- Scott, James C. 1976. *Weapons of the Weak : Everyday Form of Peasant Resistance*. New Haven and London: Yale University Press.